

ÖARNA

▼ Vinnarbidraget för utformningen av en ny begravningsplats på Järvafältet i Stockholm – Öarna – ritades redan för tio år sedan av arkitekterna Kristine Jensens Tegnestue och Poul Ingeman. Begravningsplatsen ska vara pluralistisk och mångkulturell och fungera som en tillgänglig demokratisk park, utan en central ingång. Alla begravningsplatser anläggs som "öar", egna enheter i landskapet. Varje plats har ett kapell och ett inhägnat gravområde. De enskilda gravplatserna utgörs av 3x3 meter gravplats som kan innehålla två kistgravar eller fyra urngravar.

Framtida minnen

Du kan ingenting ta med dig när du går, heter det i visan. Men frågan är vad vi vill lämna efter oss. I framtiden är kyrkogården kanske inte vår sista fasta adress.

TEXT **PETTER EKLUND** RENDERINGAR **STOCKHOLMS STAD**

Kyrkogårdar är platser för de döda och för våra minnen. Här ligger de som har levt före oss, här ska vi nu levande en gång ligga. Sorg och gravar tillhör framtiden. Men hur påverkas kyrkogårdarna av den rusande samhällsutvecklingen, nya medier, vanor, livsmönster och invånare?

I dag är kyrkogårdarna spelplatser för olika processer i en balansgång mellan kulturvård, rationell drift och nya generations behov av rekreation. Hur vill vi minnas och sakna våra döda i framtiden? Har kyrkogårdarna som vi känner dem en framtid?

– Jag är övertygad om att de har sin betydelse även om 25–50 år. Människan skulle må väldigt dåligt av att bara kremra sina döda och ha minnesstunder. Vi har behov av riter kring platser, gravar och minnen, säger Jan-Olof Aggedal, kontraktsprost i Lunds stift och docent i praktisk teologi som har forskat om begravningsriter och kyrkogårdarnas betydelse.

Kyrkogårdar är unika i sin dubbla roll som både mänsklig slutstation och platser för reflektion och tröst. Bortom själva gravbesöket får vi ofta perspektiv på livet bland gravstenarna från förr. Kyrkogårdar har blivit platser för en allmän och inte sällan lättsammare bearbetning av förluster och livssorg.

Allhelgonahelgernas valfärder till kyrkogårdarna är ett sentida fenomen. När Jan-Olof Aggedal mötte besökare 1989–90 var det inte lika spritt. I dag kan det komma omkring hundra tusen människor till Skogskyrkogården i Stockholm, många utan särskild koppling till gravarna där.

– Det måste ha någon form av betydelse. Är det stämningen i sig? Kyrkogården har en terapeutisk funktion.

I miljökrisen blir också vårt beroende av naturen tydligare. Det ger kyrkogårdar nya uppgifter som platser för friluftsliv, speciellt i de växande, allt trängre städerna.

– Att kyrkogårdar börjar ses som parker är det finaste som kan hända dem, säger Magnus Berglund som driver Pettersons Stenhuggeri i Trollhättan, specialiserat på gravstenar.

Han brukar medverka i kurser om säkerhet och utveckling av kyrkogårdar och är verksam i Centrala Gravvårdskommittén som vidareutvecklar god gravkultur.

Jan-Olof Aggedal är av samma åsikt:

– Kyrkogårdarna är mycket mer levande nu än är förr.

Han nämner Östra kyrkogården i Malmö som i dag är en naturlig plats för födelsedagar och picknick. Samtidigt kommunicerar besökarna med de döda.

– Att umgås på kyrkogårdar har urgamla anor över hela värl-

den, men i Nordeuropa försvann vanorna med den lutherska reformationen.

De nygamla umgängesvanorna är dock inte helt problemfria.

– Det finns en konflikt inbyggd i detta, säger Karin Söderling, projektledare och utredare på Kyrkogårdsförvaltningen i Stockholm. På innerstadskyrkogårdar har det uppstått spänningar mellan solbadare, boulespelare och kyrkogårdsbesökare. Gränserna korsas ibland. Är det okej att duka upp en lunch på någons gravsten?

Så var går gränserna mellan förbjudet och tillåtet beteende? Hur ska respekten för de döda se ut? Är det okej med hög musik?

Nya tider kräver nya seder. Vi kanske måste vänja oss vid att kyrkogårdar i framtiden kan ha flera uppgifter samtidigt. Död och sorg omges alltid av livets brus.

På Skogskyrkogården i Stockholm används det öppna entrélandskapet redan i dag till picknick och pulkaåkning.

– Men det ligger i linje med den ursprungliga tanken för Skogskyrkogården som ska representera hela kretsloppet av liv och död. Den är stor och klarar det på ett bra sätt, säger Karin Söderling, som ansvarar för den Unescoskyddade miljön.

Kyrkogårdarnas biologiska mångfald av växtlighet och djur måste också skyddas.

– Här har länsstyrelserna vaknat upp och markerar att kyrkogårdarnas prägel inte kan förändras hur som helst, säger Magnus Berglund.

Kyrkogårdarnas känsliga uppgift som både parker och begravningsplatser finns med i planerna för en helt ny begravningsplats, som ska byggas vid Järvafältet i Stockholm. Diskussionen har förts sedan 1960-talet, då bostadsområdena Tensta, Rinkeby, Kista och Akalla växte fram.

För tio år sedan vann förslaget Öarna, ritat av det danska kontoret Kristine Jensens Tegnestue och arkitekten Poul Ingemann, en arkitektävling om utformningen. Området är redan ett kulturresevat med forngravar och tanken med platsen är att den ska vara både rekreativ och en gravplats, med tydliga avgränsningar. En modernare variant av Skogskyrkogården. Den nya begravningsplatsens 20 000 gravar ska smygas in som begravningsöar i landskapets skog, höjder, fält och vattendrag.

Det är ont om gravplatser i nordvästra Stockholm, inte minst saknas platser för kistbegravningar, som är vanliga i Järva där det förekommer många olika religioner där kistbegravningar är vanliga.

– Behovet är stort, särskilt i den somaliska kulturen. Som muslim ska du dessutom gravsättas på mark som ingen har legat i tidigare. Det kräver mycket plats, säger Karin Söderling.

Omkring 9 000 kistgravar planeras. Projektet har försenats av överklagaganden, bland annat från ett företag som driver Järva Discgolfpark. Byggstarten var planerad till december 2019, men ser ut att dröja till efter sommaren 2020.

Öarna innehåller alla slags gravsättningar, från minneslundar till gravstenar och kistgravar. Även områden för kammargravar, ofta använda i den romska befolkningen, är tänkta på platsen. Även stående kammargravar inskjutna i murar, ett vanligt begravningssätt på trånga sydeuropeiska kyrkogårdar, diskuterades men de visade sig för kostsamma och passade inte på platsen.

Järva begravningsplats domineras av Granholmstoppen,

”På innerstadskyrkogårdar har det uppstått spänningar mellan solbadare, boulespelare och kyrkogårdsbesökare. Gränser korsas ibland. Är det okej att duka upp en lunch på någons gravsten?”

FOTO: MAGNUS BERGLUND

Askgravlund med uppmaning att inte lämna personliga hälsningar.

skapad av byggmassor, sprängsten och avfall. Toppen är delvis kontaminerad, men i de områden som ska användas till begravningskvarter ska jorden bytas ut och sprängstenen återbrukas.

– Ingen ska begravas i sopor som kritikerna ofta påstår, säger Karin Söderling.

Efter den första etappen som ska stå klar 2023 dröjer det cirka tjugo år till nästa. Totalt ska fyra etapper byggas. Här kommer det alltså att bli stenarbeten under lång tid framöver.

Att beställningarna av traditionella gravstenar har minskat är ingen nyhet. Kyrkogårdarnas framtid rymmer heller inga hitills okända paradjobb för stenbranschen.

– Förr var gravstenen sista gången du slog dig för bröstet. I dag är det mycket mer jämlikt, säger Magnus Berglund på Petterssons Stenhuggeri.

Under 1970-80-talen var minneslundarna som mest populära. I Stockholm sker fortfarande hälften av alla gravsättningar i minneslund. Men nu slår pendeln tillbaka.

– Äldre tycker om de praktiska minneslundarna, medan 40-60 åringar i dag helst vill ha en grav, säger Jan-Olof Aggedal.

Det är viktigt att möta människors behov. Magnus Berglund liknar gravplatsen vid en radiosändare till dina egna minnen.

– Du kan hälsa på de döda och prata med dem. I samtalen når du också fram till din egen skalle.

Men olika kulturer har olika önskemål och traditioner. Flera invandrargrupper vill inte ha kollektiva gravsätt, utan egna gravplatser. Här finns en spännande marknad för avancerade stenarbeten. Det gäller bara för stenföretagen att aktivt vända sig utåt och vara öppna för nya kundgrupper.

– Vi i stenbranschen håller på att utbilda oss i olika uttrycksätt. Vi måste förstå vad folk vill ha, säger Magnus Berglund.

En ung kvinna och mor förolyckades tragiskt. Skulptören Pål Svensson var nära vän till familjen och skapade en gravsten som också är ett konstverk. En marmorkula är placerad i den skålade och polerade ytan i det öppna rummet inuti granitblocket. Rör man vid kulan sätts den i rörelse och gungar fram och tillbaka en lång stund, nästan som hälsning till de efterlevande.

FOTO: PÅL SVENSSON

Den nya begravningsplatsen på Järvafältet ska bestå av flera inramade enheter, därav namnet *Öarna*.

En ny estetik sveper också in över kyrkogårdarna, med porslinsfoton och bilder av de avlidna. Även vyer från hembygden, som bergen i Kazakstan eller landskapet i Somalia, blir vanligare.

Individuella stenar blir allt viktigare. Kyrkogårdarnas ”miljonprogram” med samma standard för alla, är förlegat. Stenmaterialen går från det dystra mot det ljusa. De skandinaviska stensorterna är fortfarande mest populära, och smaken för just ljusgråa graniter har ökat.

Trenden går också mot ett mjukare och friare formspråk med dekorationer som inte bara är kors och blommor, utan speglar den dödes intressen – fotboll, en helikopter, bilder på hundar och katter ... Vi smyckar också våra gravar i högre grad nu än tidigare, med gosedjur, lampor, vindsnurror, halloweenlykter och stenar med budskap.

– Det som gäller är att det inte får vara något som kränker den döde eller någon annan, säger Jan-Olof Aggedal.

Petterssons Stenhuggeri har ett stort dekorsortiment, men

”När vi tittar tillbaka på Plakett-sverige kommer vi nog att se en ganska tråkig era, med ett slags anonyma massgravar.”

det dyker ändå upp förfrågningar om nya varianter hela tiden.

– Det blir roliga stenarbeten. Vi har många kunder från arabländerna och bland flyktingar från Jugoslavienkriget. Kinesiska beställningar ger väldigt bildsköna stenar, säger Magnus Berglund.

Jan-Olof Aggedal önskar att stenbranschen skulle samarbeta mer med formgivare om moderna alternativ till gravstenar.

– Det behöver inte bara vara traditionella stenar. Kan vi hitta något annorlunda? frågar han.

Fantasin, smaken och religionen sätter gränserna. Men det handlar också om kostnader. Vad kan marknaden betala för högklassiga stenarbeten? En annan viktig fråga rör stenens ursprung och etiken runt produktionen. Vilka har brutit stenen och under vilka förhållanden?

– Det borde ställas upp etiska linjer, samtidigt måste man följa ett ekonomiskt incitament, säger Jan-Olof Aggedal.

De moderna askgravlundarna och askgravplatserna är en kompromiss mellan rationalitet och tydliga platser för askan. De avlidnas namn finns på skyltar eller plaketter. Personliga tillägg är inte välkomna. Magnus Berglund berättar om en ”tyst kamp” mellan förvaltningarnas förbud mot prydnader och de anhöriga som lämnar minnesföremål och blommor.

– Den står mellan vårt personliga behov att uttrycka sorg och förvaltningarnas krav på att ta bort saker. Man borde intressera sig betydligt mer för vad människor vill ha på kyrkogårdarna.

Om utvecklingen med små stenskivor för namn eller skyltar i metall fortsätter som i dag gissar Berglund att gravstensbran-

FOTO: PETER EKLUND

FOTO: PETER EKLUND

FOTO: JÖRGEN LUNDGREN

Svensk sten, främst granit, återfinns i många gravar på kontinenten. Traditionerna där ser ofta lite annorlunda ut, inte minst i katolska länder där gravarna ofta är mer påkostade. Exporten till det forna östblocket ökade när muren föll. "Polen har blivit en stor och viktig marknad för oss, vi exporterar bland annat diabas från vårt brott i Moheda", säger Jörgen Lundgren, vd för Hallindens Granit. På bilden: Polsk gravvård i de svenska graniterna Silver Grå Bohus och Moheda Svart Diabas.

schen kommer att armas ut. Hans eget företag har fått minska sin personal sedan askgravplatserna infördes.

– Kompetensen urholkas. När vi tittar tillbaka på Plakettsverige kommer vi nog att se en ganska tråkig era, med ett slags anonyma massgravar, säger han.

Med askgravlundar och askgravplatser samt minskade församlingar töms kyrkogårdarna på äldre gravar. I dag finns möjlighet till återbruk av utsorterade stenar och att använda gravstenar som bevaras av kulturhänsyn. Äldre gravar kan fyllas på med nya askgravplatser i mindre format. Kyrkogårdsförvaltningen i Malmö har på det viset gjort en fint arbete på gamla kyrkogårdar i centrum.

– Där gjordes ett pionjärbete. Man kunde både behålla kulturen och en praktisk funktion. Det är också lättskötta ytor, men med fria val när det gäller sten. Platserna blev så populära att det var svårt att få fram nya, säger Magnus Berglund.

Tyskland ligger före Sverige i utvecklingen av nya gravskick. Där är gravplatsen, snarare än själva stenen, det viktigaste liksom att den får en egen uttrycksform. I Tyskland har det också uppstått privata kyrkogårdar i riktiga skogar med gravplatser runt träden. Kan vi i framtiden tänka oss gravöar i skärgården, med förebild i Arnold Böcklins kända målning *Dödens ö*?

I Sverige är hanteringen av aska strängt kontrollerad medan den i andra länder och religioner kan delas och hitta hem på olika ställen: spridas i floder, användas i smycken eller blandas i lera och glasyrer till keramik. Det är begravningsätt som helt bortser från kyrkogårdar.

Vore askan fri skulle det öppna för nya slags gravsättningar, nära våra liv och hem, i en kruka på byrån eller i trädgårdstälpan. Mormors aska i rosenbusken som hon tyckte så mycket om

eller en gravkoja i diabas för gammelmorfar längs hans promenadstig. Aska spridd i himlen eller i vatten ...

Naturen ställs allt oftare mot vår nya natur och hembygd: internet. Det är en parallell värld, proppad med information, avkoppling och minnen. Våra instagrakonton är både en hyllning till och en begravning av nuet.

Förr registrerade kyrkogårdarna ingenting av livet, bara namn, levnadsår och ibland en yrkestitel. Den glömskan är osökbar. När vi i dag försöker googla ett namn eller använder digitala tjänster som *Hittagraven* kolliderar vår rastlösa bildkultur med gravstenarnas slutna ytor. För några år sedan började det talas om streckkoder på gravstenar, men den utvecklingen är långsam.

– Vi är inte mogna för det i dag, men kanske om 50 år, säger Jan-Olof Aggedal. Frågan är vad du vill berätta. QR-koder är fantastiska på vandringsleder och i kyrkogårdarnas information, men när det gäller dig och mig är det inte säkert att vi vill vara så definitiva och personliga.

Begravningsbyråernas interaktiva minnessidor med ljusständning och möjlighet att skriva hälsningar är ett växande fenomen, en form av gravar som ingen behöver sköta eller besöka fysiskt. Ska vi alla begravas i "molnet"? Kommer den utvecklingen snabba på kyrkogårdarnas transformation till kulturparker för alla? Hur ser de ut om en mansålder? ■

LÄS MER!

FORSKAREN OM VÅRT FÖRHÅLLANDE
TILL PLATSER FÖR SORG OCH MINNEN.

”Kyrkan måste ändras, inte de sörjande”

Den fysiska gravstenen har även i framtiden en symbolisk funktion, men det är inte säkert den kommer att stå på en kyrkogård. Det är en av slutsatserna i en tysk sociologisk studie som presenterades förra året, finansierad av konstgjuteriet Strassacker i Süßen i Tyskland.

TEXT **PETER WILLEBRAND** FOTO **STRASSACKER**

Günter Czasny är designer och vice vd för Strassacker. Han har i flera decennier arbetat med utformningen av framtida kyrkogårdar, gravplatser och gravsymboler. Han har även lett ett flertal tvärvetenskapliga forskningsprojekt och är projektledare för den aktuella studien som ska utmynna i en bokserie under namnet *Raum für Trauer* (Rum för sorg, fritt översatt). En av slutsatserna i studien är att gravstenen har goda chanser att behålla sin symboliska funktion i framtiden, även när nya traditioner tar över i en allt mer globaliserad och sekulariserad värld. Men det är inte lika självklart att kyrkogården har lika stora chanser att ”överleva”.

Günter Czasny,
designer och vice
vd för konstgjuteriet
Strassacker.

– I dag upplever många människor befintliga kyrkogårdar som obsoleta, en plats förknippad med förbud, regler, höga kostnader och en nedlåtande behandling, säger Günter Czasny.

– Sociologerna Thorsten Benkel och Matthias Meitzlers forskningsresultat bekräftar också att många sörjande inte längre ser kyrkogården som en plats för dem, varken socialt och psykiskt.

Individualiteten ökar och många reagerar mot en ”automatiserad hantering av döden”.

– Och det är kyrkogårdarna som måste förändras, inte de sörjande. Kyrkogårdar är öppna ytor som ständigt måste omprövas: socialt, ekologiskt och ekonomiskt, understryker Czasny.

I Sverige har vi under senare decennier sett hur askgravlundar och minneslundar ökat kraftigt. Samtidigt är det tydligt att människor även vid den typen av gravplatser vill lämna personliga avtryck, trots att det inte ska få förekomma.

GÜNTER CZASNY ÄR starkt kritisk till att människor inte aktivt tillåts uttrycka sin personliga sorg, med vad han beskriver som ”handlingar som är centrala i ett sorgearbete.”

– Den typen av begravningsplatser både hindrar sorgprocessen och bär ansvar för den avtagande acceptansen av befintliga kyrkogårdar. En begravningsplats blir bara helande om anhöriga kan ”hävda” och ”hantera” den som de önskar. Det har tidigare sagts att släktingar måste befrias från skyldigheten ”att

behöva underhålla en grav” och stödjas i möjligheten att ”kunna göra något vid graven”. Samtidigt är det mycket viktigt att betona att det är en stor skillnad mellan vård och sorg, något som inte tidigare erkänts i kyrkogårdsvärlden.

I studien talas om att den framtida kyrkogården bör bestå av olika rum, där det enskilda rummet har egna syften. Günter Czasny kallar det ”sorgrum” som ger möjlighet till både individuella eller gemensamma ritualer, personliga eller offentliga farväl.

– Om en kyrkogård ska leva upp framtidens utmaningar, måste den utgå från de grundläggande psykologiska och effektspecifika aspekterna och funktionerna på gravplatsen. Fokus ligger på rumsligt accepterade platser på kyrkogårdar – inte en plats för döda, utan en plats för levande. Rummen behöver ha en inbjudande atmosfär, men måste samtidigt ge människor möjlighet att dra sig bort från vardagen, vara lättillgängliga och inte styras av tidsbegränsningar.

– De måste också stå fria från organisatoriska påbud, man ska kunna känna ”sorg”, oavsett social tillhörighet och gruppering. Dessutom måste rummen ha en struktur som både kan vara starkt privat och offentlig, med en möjlighet att uttrycka individuell sorg i en kollektiv miljö.

Hur ska den som driver ett stenhuggeri i dag resonera för att möta de framtida förändringarna?

– Han eller hon bör ompröva sin syn på olika begravningskulturer och anpassa sig till utvecklingen. Man måste förstå och lära sig att behandla ämnet sorg utöver tekniska färdigheter och kunskaper. Framför allt måste man förstå vilken betydelse en gravsymbol har för de sörjande.

– Dessutom måste man rent generellt våga inleda en diskussion som omprövar den allmänna attityden hos människor som säger ”jag vill inte vara en börda för dig” till is tället öppet berätta ”jag har medvetet valt en sorgplats där du kan uttrycka din sorg för mig”. Ett budskap som får fler att i framtiden medvetet välja plats eller grav på kyrkogården kommer också att ligga till grund för den som ska utforma framtidens gravsten, säger Günter Czasny. ■

Ett tyskt exempel på ny utformning av gravplatster som fokuserar på rummets betydelse, med möjlighet att både vara individuell och en del av ett kollektiv.

Gravplatsen ska vara en plats för efterlevande att vistas på. Också denna finns i Tyskland.

Många anhöriga lämnar personliga avtryck vid askgrav-lundar i Sverige, trots att det inte ska få förekomma.

FOTO: MAGNUS BERGLUND